

Uppsala universitet

Ekonomisk-historiska institutionen

När kaffet kom till staden

Uppsalabornas te- och kaffekonsumtion från 1750 till 1850

Ekonomisk historia B
Vetenskapligt skrivande, Ht14

B-Uppsats
Författare: Rasmus Nilsson
Handledare: Göran Ulväng
Ventileringsdatum: 14-01-2015

Innehållsförteckning

Inledning.....	3
Forskningsläge och litteratur.....	3
Kaffe och te i Sverige.....	3
Den geografiska utbredningen av kaffe och te.....	5
Frågeställningar.....	7
Disposition.....	7
Metod och material.....	7
Bouppteckningar.....	7
Avgränsning och källkritik av materialet.....	8
Sociala grupper.....	10
Historisk bakgrund.....	10
Uppsala stad 1750-1850.....	10
Den offentliga konsumtionen av kaffe.....	11
Tabell 1. Antal kaffehus i Uppsala.....	11
Undersökning.....	13
Materialet.....	13
Tabell 2: Antal bouppteckningar per socialgrupp och år.....	13
Bouppteckningarnas representativitet.....	14
Tabell 3: Antal döda och antal bouppteckningar per år.....	14
Tabell 4. Sociala grupper enligt Tabellverket, antal vuxna i % av total befolkning, fördelning av bouppteckningar i % av totalt antal bouppteckningar per år.....	15
Resultat och diskussion.....	15
Tabell 5: Förekomsten av kaffe, te och porslin i % av totalt antal bouppteckningar.....	16
Tabell 6. Uppsala och Göteborg år 1750, 1800 och 180, i % av totala antalet bouppteckningar.....	16
Tabell 7: Social spridning av kaffe, te och porslin i bouppteckningarna över tid. Uppsala.	17
Sammanfattning.....	18
Förslag till vidare forskning.....	19
Käll- och litteraturförteckning.....	20
Otryckta källor.....	20
Tryckt litteratur.....	20

Inledning

Kaffe och te är till varandra nära kopplade drycker med mycket liknande användningsområden. De infördes båda för första gången i Sverige under 1600-talet och blev båda populära kolonivaror som anses ha hjälpt till att stimulera den gryende globala marknaden. Räknat i konsumtion per capita så ligger Sverige idag alltid nära den absoluta toppen i jämförelser av kaffekonsumtion världen över. Enligt statistik presenterad av jordbruksverket konsumerade svensken år 2010 i genomsnitt hela 8,9 liter rostade kaffeböner.¹ Utan kaffe stannar Sverige. Idag är såväl kaffe som te självklara ingredienser i människors vardag, vi börjar dagen hemmavid med en varm kopp direkt ur bryggare eller kaffepress, köper en extra kopp på kiosken vid pendelstationen som vi njuter under resan och håller direkt upp dagens tredje väckarklocka i arbetsplatsens fikarum så fort vi kommit dit. Konsumtionen av de båda stimulantdyckerna genomsyrar hela samhället, såväl företagschefer som lagerarbetare och städare rör sig genom arbetsdagen med varma kaffe- eller tekoppar av papp i ett fast grepp. Så har det naturligtvis inte alltid varit.

Det är omvandlingen av te- och kaffekonsumtionen som jag huvudsakligen vill undersöka i detta arbete, förvandlingen från offentliga till privata konsumtionsmönster och samtida transformering för kaffet från att vara en lyxvara till en mer alldaglig konsumtion. För att lättare kunna kontrollera insamlade data mot andra källor och för att sätta kaffekonsumtionen i perspektiv har jag också valt att jämsides undersöka konsumtionen av te, som dock förblir en vara konsumerad i hemmet och främst bland de övre stånden. Syftet med föreliggande uppsats är att undersöka konsumtionen av kaffe och te i Uppsala under 1700- och 1800-talet.

Forskningsläge och litteratur ***Kaffe och te i Sverige***

Till Sverige kom dryckerna i slutet av 1600-talet och under 1700-talet växte en marknad fram, framförallt i landets städer. Till början ansågs de som medicament och hälsobringande med effekter som kurerade huvudvärk, matsmältningsbesvär och illamående. Handeln med te, kaffe, socker och porslin – alla statusindikerande, exotiska varor – gick hand i hand under 1700-talet och vidare. Socker hade en stor roll att fylla som underlättande för konsumtionen av de annars bittra dryckerna och att varorna infördes i Europa i någon större mån ungefär samtidigt kan ha underlättat deras sammankoppling. Sveriges och övriga nordens roll i den globala handeln med kaffe och te 1750-1850 har omskrivits av bland andra Ragnhild Hutchinson och Leos Müller.²

¹ http://www.jordbruksverket.se/webdav/files/SJV/Amnesomraden/Statistik%2C%20fakta/Livsmedel/Statistikrapport2012_1/Statistikrapport2012_1/201201_tabeller18.htm (Hämtad 06/01-2015)

² Hutchinson (2010); Müller (2010); Hutchinson (2010), s.121-125

Te avnjöts främst i hemmen och drickandet var en vana som främst hörde de övre stånden till, Karin Sennefelt, i *I politikens hjärta* (2011), omtalar förvisso bönder som drack morgonte under tidigt 1700-tal men dessa var riksdagsmän och på en hög position i samhället. Sitt kaffe drack man under den här perioden främst i för konsumtionen ämnade kaffehus. Dessa kaffehus blev en social institution i stadsbilden och deras vikt som grogrund för politiska idéer och sociala omstruktureringar har lyfts fram, de utgör en del av den borgerliga offentlighet som beskrivits av den namnkunnige Jürgen Habermas³. På kaffehusen frodades de politiska diskussionerna och klubbar bildades, på Bergmans kaffehus i Stockholm samlades de som 1756 planerade att genom en statskupp återinföra enväldet. Kaffehusen var dock, åtminstone fram till 1800-talet platser som främst frekventerades av de högre stånden. Hos de grupper som sällan drack kaffe ansågs de snobbiga och feminina⁴

Under frihetstiden blev kaffet också inblandat i en sorts ståndspolitisk öga-för-ögakonflikt när bondeståndet 1756 drev igenom ett förbud mot kaffe som en ren hämndaktion efter att hembehovsproduktionen av brännvin hade gått samma öde till mötes. Detta blev startskottet för en serie av överflödsförordningar och förbud där det sista förbudet slutligen upplöstes 1822.⁵

Om kaffet till en början var en utpräglad offentlig dryck så börjar vi omkring 1700-talets mitt se att konsumtionsmönstret förändras, kaffekonsumtionen börjar förflyttas, eller snarare spridas, från kaffehusen till inom hemmets väggar. Detta även i de större befolkningsskikten, även tidigare kunde man bli bjuden på kaffe hemma hos adeln. Undersökningar i bouppteckningar från Stockholm visar dock överhuvudtaget inga kaffeattiraljer i inventarierna förrän tidigast 1716 och inte i någon större utsträckning förrän efter 1750. Istället för att vara del i en social institution främst frekventerad av män började kaffet sakta sin förvandling till den allmänna och även privata konsumtionsvara vi ser idag. Kaffe förvandlas från att vara en exklusiv vara som konsumerades av eliten till att bli en allmän folkdryck med stor geografisk spridning.⁶

Under det tidiga 1800-talet hade kaffekonsumtionen etablerats starkt på många håll i landet. En bidragande orsak anses allmänt vara de undre klassernas tillväxt och ökade ekonomiska möjligheter, det var deras stora mängd och efterfrågan som lade grund till att en massmarknad kunde uppstå. När det gäller kaffe så bör den ökade konsumtionen bland de lägre samhällsskikten också ha berott på lägre priser, delvis i sammanhang med att kaffe efter 1750 började odlas av eropéer på allt fler platser i världen. En bidragande anledning till att den stora efterfrågan bibehålls

³ Habermas, Jürgen (1984), *Borgerlig offentlighet. Kategorierna "privat" och "offentlig" i det moderna samhället*, Lund

⁴ Sennefelt (2011) s.155, s.192, s.212, s.275; Se också Carl Gylleborgs klassiska drama, *Swenska Sprätthöken* (1737)

⁵ Hutchinson (2010), s.127-128; Ahlberger (1996), s.58-64

⁶ Svensson (1970), s.183; Hutchinson (2010), s.130

bör vara den stimulerande och beroendeframkallande aspekten av såväl kaffe som te, vilken omnämns av bland andra Ragnhild Hutchinson som lyfter ”känsla[n] av en ökad energi och koncentration”.⁷

Från och med 1700-talets slut ansågs kaffet bland många vara en kvinnodryck, kanske främst för att drycken erbjöd kvinnorna en plats i en social offentlighet utan fylla. Huruvida kvinnor stod för en större andel av den faktiska konsumtionen är oklart men att så ansågs av tidens betraktare styrks av etnologen Sigfid Svensson som citerar en diskussion inför kaffeförbud i Göteborg där en välvillig major 1816 anser att man ”ej skäligen kunna beröva fruntimren [denna] njutning[...]”. Drack bonden kaffe så gjorde han det enligt Svensson vid denna tid sannerligen inte utan kaffegök.⁸

Denna feminina stämpel på kaffetåren skulle hänga kvar ända fram till nittonhundratalet. Yvonne Hirdman, i *Magfrågan* (1983), lyfter kaffet som en dryck, åtminstone i arbetarklassen främst tillhörande kvinnorna. Det var motsvarigheten till männens brännvin, ungefär 12 procent av hushållsbudgeten kunde man 1893 lägga på kaffe och motsvarande 13 procent på brännvin.⁹

Då kaffet spred sig till i breda folklagren började negativa effekter uppenbara sig, också som ett moraliskt fenomen knutet till uppfattningen om underklassens skitighet och undermåliga bildning. Kunskap om faror vid överkonsumtion hade funnits tidigare men runt mitten på 1800-talet diskuteras drycken livligt bland läkare. Christer Ahlberger citerar en provinsialläkare i Svenljunga distrikt som, 1862, menar att det omåttliga kaffedrickandet ger upphov till såväl bleksot som blodbrist och att dessa båda nu var att räkna som veritabla folksjukdomar i regionen.¹⁰

Den geografiska utbredningen av kaffe och te

Forskningen om geografisk spridningen av kaffe och te i Sverige och den sociala aspekten av konsumtionen har under lång tid hört den etnografiska vetenskapen till. Kurt Genrup har gjort omfattande men lokala undersökningar av kosthåll, där te- respektive kaffedrickande har en stor närvaro, dessa gällande Visby med kringland.¹¹

Den geografiska spridningen och genomslaget av kaffekonsumtionen i Sverige tycks, ända fram till 1900-talet, ha varit väldigt ojämn. 1888-89 beräknas av Hirdman östgöten ha konsumerat 3 kilo kaffe och smålänningen 0,7. Dessa är förvisso genomsnitt men i undersökningen av konsumtionen hos ett antal arbeterskor i Stockholm och Norrköping under samma tid är det inte ovanligt med så höga tal som 7 eller 12 kilo per år. Sigfrid Svensson å sin sida beskriver två socknar

⁷ Hutchinson (2010), s.125; Svensson (1970), s.186-188, Ahlberger (1996) s.55-57, Mickwitz (2010), s.137

⁸ Svensson (1970), s.191

⁹ Hirdman (1983), s.53

¹⁰ Mickwitz (2010), s.137-138; Ahlberger (1996), s.91

¹¹ Genrup, Kurt (1988), *Mat som kultur. Etnologiska kosthållsstudier*, Umeå

i Skåne, Ingelstorp och Valleberga, där år 1817 ”kaffe, socker och vin” var i stort sett okända trots att det var i allmänt bruk bland allmogen på andra platser. Något samlingsverk om kaffets tidiga spridning i landet finns inte.¹²

Grundbult och metodisk utgångspunkt i denna uppsats är Christer Ahlbergers *Konsumtionsrevolutionen I, Om det moderna konsumtionssamhällets framväxt 1750-1900*, den mest omfattande geografiska undersökning som gjorts på 1700- och 1800-talens kaffe och tekonsumtion i Sverige.¹³ Kärnan i Ahlbergers undersökning är ett stort material av bouppteckningar från dels handelsstaden Göteborg och dels på landsbygden i Skåning, Mark och Västbo härad. Här har Ahlberger sökt efter spår efter vilka som konsumerade porslin, te och kaffe och hur konsumtionen skiljer sig geografiskt mellan stad och landsbygd samt bygderna emellan. Undersökningen gör nedslag 1750, 1800 och 1850 i samtliga undersökningsområden och beskriver konsumtionen dels kvantitativt men också efter antropologiska, etnologiska och ekonomiska skäl bakom de förändrade konsumtionsmönstren.

Även om kolonialvarornas popularitet utgick från städerna så tycks det enligt Ahlberger som att det blev i de nyligen marknadsintegrerade, obesuttna befolkningsskikten på landsbygden som konsumtionen fann sin huvudsakliga grogrund. Det var i denna stora och egendomslösa grupp som konsumtionskulturen kunde ta fasta och efterfrågan kunde driva konsumtionen till de grader som krävdes, eller möjliggjordes – beroende på vem man frågar – av den industriella revolutionen. Detta blir också en av de huvudsakliga slutsatserna i Ahlbergers bok. Om 1600-talets konsumtion främst drevs av adeln och 1700-talets av bönderna så tillkom en tredje grupp vid 1800-talets början. Nämligen de obesuttna eller lönearbetarna. Lönearbetarnas antal och tillträde till marknaden bör ha haft en stor betydelse för marknadsexpansionen på 1800-talet. Levde den obesuttna arbetskraften, som Ahlberger menar att ofta förutsatts, på existensminimum med obetydlig köpkraft eller kunde den vara relativt betydelsefull som konsument? Det senare förefaller kanske snarast som en självklarhet, den blotta massan av obesuttna var enorm och deras behov stora.

Lennart Schön menar dock i sin uppsats, *Konsumtionen av industriprodukter under 1800-talet*, att även om såväl socker som kaffe var drivande produkter i den ökade konsumtionen så ”ingick [dessa] på detta stadium självfallet inte i de bredare folklagrens konsumtion”, detta om tidigt 1800-tal. Till Schöns försvar ska nämnas att uttalandet bygger på idén att rationella människor tillfredställer de livsnödvändiga behoven innan de börjar köpa lyx och köpvaror. Resonemanget omfattar också fler varor än just kaffe och är säkert mycket riktigt för industriella ersättningsvaror som bomullstextilier.¹⁴

¹² Hirdman (1983), s.43, s.51; Svensson (1970), s.187

¹³ Ahlberger (1996)

¹⁴ Krantz- Schön (1984), s.13-14

Frågeställningar

Vår kunskap om total konsumtion och de förhållanden som omgav införseln av kolonivaror i svensk vardag är relativt god, men när det kommer till frågan om geografisk variation finns fortfarande en hel del att utforska. En undersökning på kaffe- och tekonsument gjord i just Uppsala finns inte och denna uppsats har således en plats att fylla. Det finns delade uppfattningar om hur betydelsefull städernas konsumtion överhuvudtaget var i etablerandet av den moderna masskonsumtionskulturen, men tydligt är att handeln med kolonivaror utgick från städer och att städernas konsumtion i någon mån drev landsbygdens. Sveriges städer var förvisso, liksom Uppsala, under 1700- och 1800-talet mycket små men Sverige är och var ett glesbefolkat land där dessa bebyggelsekoncentrationer likaväl utgjorde nav i samhället.¹⁵

Hur omfattande var hemmakonsumtionen av te och kaffe i Uppsala under 1700- och 1800-talen och hur förändrades konsumtionen över tid? Hur såg den sociala fördelningen av konsumtionen ut?

Disposition

Jag kommer först presentera mitt källmaterial och den inneboende problematiken i detta. Efter detta följer en redogörelse för de avgränsningar som gjorts i arbetet med källorna och en presentation av den sociala uppdelning som jag har använt för att sortera materialet. Sedan följer en kort historisk bakgrund till Uppsala under den aktuella tidsperioden och till den offentliga konsumtion av kaffe i staden innan undersökningen tar vid.

I presentationen av undersökningen kommer jag först redovisa källmaterialet och sedan dess representativitet i förhållande till Uppsalas demografiska fördelning. På detta följer undersökningens resultat samt diskussion och jämförelser med tidigare forskning. Uppsatsen avslutas med en sammanfattning av resultaten.

Metod och material

Liksom hos Ahlberger så bygger större delen av denna undersökning på en undersökning av bouppteckningar. Ahlberger är också utgångspunkt för metod och avgränsningar i uppsatsen men några ändringar har gjorts för att passa denna mindre undersökning. Som kompletterande källor, för att bättre förstå utbredningen av Uppsalas konsumtion, har jag också benyttat mig av provinsialläkarrapporter och Domkyrkoförsamlingens statistiska tabeller.

Bouppteckningar

Bouppteckningar är ett ofta använt men något problematiskt källmaterial, hur ett föremål hamnat i

¹⁵ Ahlberger (1996), s.67-68

någons ägo och vad det där tjänat för syfte går naturligtvis inte att med någon säkerhet läsa ut ur dessa källor. Annan kritik är att bouppteckningarna inte alltid rör ekonomiskt aktiva personer, många har passerat den perioden av sitt liv och dör utfattiga på gubb- och änkehus eller inhyses hos avkomma eller andra. Fattiga och oetablerade personer förekommer i bouppteckningar knappt alls förrän mitten på 1800-talet då de hade alltför få tillgångar för att anses relevanta. Föremål ur dödsboet kan ha givits bort eller delats upp innan det egentliga arvsskiftet. Prestigeföremål i inhyses ägo kan vara ärvda av herrskapet utan att brukas och dessutom framkommer kritik av varje enkelt föremål i bouppteckningen. Något av detta följer i det källkritiska avsnittet.

I bouppteckningar noteras endast i undantagsfall födoämnen av olika karaktär. I de fall där så görs rör det oftast jordbrukandes nyliga skörd eller lagrat utsäde, det faktiska innehållet i de dödas skafferier är höljt bak historiens dimridåer. I bouppteckningar är det närmaste forskaren kan komma konsumtionen de fysiska lämningarna av de attiraljer som krävs för preparering av vissa födoämnen. I mitt fall har jag sökt efter notiser rörande ting som har en direkt, om än debatterbar, koppling till kaffe och te-drickande. Huvudfokuset för denna uppsats ska vara konsumtionen av kaffe och te men i och med utgångspunkten i Ahlbergers forskning har jag valt att även låta lyktan lysa efter dennes undersökningsområde porslin. Detta för att bättre kunna jämföra mina fynd med Ahlbergers och för att skänka ytterligare relevans till denna uppsats.

Utöver denna information så registreras i bouppteckningar även den dödes yrke eller stånd, kön, namn, förmögenhet och skuld. Yrke och ståndstillhörighet har varit av största vikt för denna undersökning.

Avgränsning och källkritik av materialet

Samtliga tillgängliga bouppteckningar med inventarium är inräknade i materialet. Även om det vid något tillfälle endast gäller kläder och sängkläder utan att hela hushållets persedlar redovisas. I dessa fall kan vi nämligen inte alltid veta om personen ifråga ägde ytterligare ting, kanske nyttjades ett kollektivt kök i någon form. Troligare är att dessa personer har varit inhysta någonstans där andra stod för hushållningen.

De föremål jag har valt att notera från bouppteckningarna är husgeråd med direkt koppling till kaffe- och tekonsumtion samt förekomsten av porslinsföremål i största allmänhet. Till konsumtionen av te kan dock föras några föremål som jag inte har ansett vara av intresse för denna undersökning. Detta rör teskedar och tebord. Tebordet är en möbel som tydligen lämpade sig ypperligt för konsumtion av de ljuva bladen eller på något sätt kommit att förknippas därmed. Konsumtionen av bord och dryck utgör dock helt väsensskilda förteelser, skilda i såväl ekonomisk tillgänglighet som praktisk nytta. Det går ju uppenbarligen alldeles utmärkt att konsumera te såväl

på golvet som i andra, icke specificerade möbler. Detta är förvisso ett farligt argument som även i någon mån kan tillföras te- och kaffekannor, mer om detta senare.

Teskedar är en helt annan typ av vara då de under den undersökta perioden så gott som uteslutande tycks vara förfärdigade i silver. Silverteskedarna är närvarande i nästan alla bouppteckningar, undantaget de allra fattigaste, men ofta i total avsaknad av andra attiraljer för konsumtion av te. Jag har valt att se förekomsten av teskedar som en investering i värdefull metall snarare än som del i en konsumtionkedja och därför också helt bortsett från dem. Även här finns det problem också med de faktiskt undersökta genständerna. Kaffe- och teattiraljer är, undantaget kvarnar i trä, tillverkade av metaller eller porslin. Båda dessa material hade och har ett värde som ofta vida överskrider den praktiska nyttan. Att en person äger en kaffekanna i koppar betyder därmed inte nödvändigtvis att personen ifråga benyttjar denna till att koka kaffe. Möjligheten att kaffekannan tjänade endast som en investering eller var av ren prydnadskaraktär kan inte bortses ifrån. Detta framgår särskilt tydligt när ett dödsbo, även av jämförelsevis ringa värde, ibland kan innehålla så många som fem eller sex kaffepannor.

Vissa attiraljer som specificeras såsom för preparering eller konsumtion av te kan såklart också användas för att förbereda och konsumera kaffe. Ytterst få bouppteckningar innehåller till exempel kaffekoppar medan emellertid tekoppar blir alltmer allmänna. De bouppteckningar med kaffekoppar i inventariet innehåller heller ej några tekoppar fast andra indikationer på tekonsumtion är närvarande. På samma sätt kan man naturligtvis också förbereda sitt kaffe i såväl en vanlig gryta som i en tekanna. Vi bör nog anta att specialiseringen i verktyg som benytts för detta syfte förändras över tid.

För att uppnå närmare kontakt med den faktiska konsumtionen av kaffe och te hade det varit nyttigt att också samla in data rörande förekomsten av föremål med anknytning till socker. Socker och de båda dryckerna utgör ”konsumtionpar” och konsumeras i regel tillsammans. Denna insikt kom tyvärr efter genomförd undersökning men finns här som ett hjälpmedel för vidare forskning på området. Sockerattiraljer, mest i form av sockerskålar, lider dock av liknande källkritiska problem som kaffe- och teattiraljerna. Sockerskålar är oftast utförda i material av visst prestige och egenvärde, sålunda kan de mycket väl konsumeras såsom prydnader eller investering utan en tanke på faktiskt bruk. Liksom med kaffe och te så kan också socker konsumeras utan tillgång till specifika attiraljer. Kaffe kan mycket väl rostas i en stekpanna och liksom te kokas i en kastrull, sockret kan förvaras i valfri behållare. Etnologen Sigfrid Svensson beskriver också detta problem när han i bouppteckningar funnit människor som haft kaffebrännare men endast *te*-kittlar till förfärdigande, flera sådana fall finns också i mitt material. En möjlig bakgrund skulle kunna vara

den nära koppling som fanns mellan de båda exotiska dryckerna och den blandning av tillbehör som till slut kom att utgöra de europeiska kaffe- och teservicerna.¹⁶

Ett möjligt problem möter jag i definitionen av föremålet 'kanna'. I väldigt många fall är kannorna definerade såsom te- eller kaffekannor men stora mängder kannor för odefinierat bruk är också närvarande i materialet. Svensson menar dock att ”ingen förväxlar i allmänhet en kaffekanna och en tekanna[...] Teet tog med sig till Europa den kinesiska kannans form under det att den europeiska kaffekannan efterliknar den främre asiatiska metallkannan.”¹⁷

Sociala grupper

Christer Ahlberger delar in sitt material från staden Göteborg i ett antal sociala grupper;

I: Ståndspersoner, innefattande högre ämbetsmän, rådmän och handelsmän.

II: Hantverkare, innefattande hantverksmästare, gesäller samt hökare.

III: Arbetare, innefattande järnbärare, sjömän och arbetskarlar av olika slag. Grupp tre låter jag även innefatta soldater och inhyses grupper som pigor och betjänter.

Gruppindelningen i häraderna på landet avviker för att innefatta torpare och skilja på besuttna och obesuttna men är mindre relevanta för denna undersökning.

Att med någon exakthet kopiera Ahlbergers sociala gruppindelning på mitt eget material har visat sig något vanskligt. Det största problemet är självfallet omfattningen, Ahlberger har samlat 200 bouppteckningar i varje geografiskt område och (utvidgat) undersökningsår. Mitt material innefattar inte ens en tiondel av detta och är sålunda problematiskt att jämföra. I många av de nedtecknade bouppteckningarna kunde jag dessutom, på grund av bristfällig erfarenhet av handstilsläsande, helt enkelt svårligen urskilja den dödes yrke, detta gäller i synnerhet år 1750. I andra fall är det också svårt att avgöra vilken socialkategori ett yrke bör tillhöra. Var placerar man till exempel en 'husbetient' eller en 'slottswachtmästare'? Jag har dock gjort ett ärligt försök men får tillföra den ekonomiskt sett mycket varierande grupp **IV** som utgörs av alla de som inte med lätthet passas in i en socialgrupp, de allra flesta för att jag inte kunnat urtyda yrket.

Historisk bakgrund

Uppsala stad 1750-1850

Uppsala var under den undersökta tidsperioden en ganska liten och till karaktären agral stad. Också stadskärnans gårdar kringgärdades av åkrar, stall, trädgårdar och kreaturshagar, det förväntades en bra bit in på 1800-talet att en gård, även i staden skulle vara något så när självförsörjande.

¹⁶ Porslinet var till en början starkt knutet till den exotiska dryckeskonsumtionen och infördes till Europa först som ballast i te-leveranser. Svensson (1970), s.194; Hutchinson (2010), s.126

¹⁷ Svensson (1970), s.192

Stenhusen var få i Uppsala 1750 men blev fler under seklet som följde, bland annat uppfördes Carolina Redviva och Linneaum. Annars bestod staden av borgerskapets små familjegårdar och utbredda slumliknande områden av träkåkar som slingrade sig längsmed vägarna ut ur staden.

Uppsala utgjorde huvudmarknad och centralort för det stora jordbruksområde som ju fortfarande omger staden i alla riktningar. Spannmålsproduktionen var livsviktig näring för staden och alla liberaliseringar i handelspolitiken beväntades med näbbar och klor av Uppsalas borgerskap som ansåg sig bli kringkörda och uträknade av sjöfarande städers importerande handelsmän. Också stadens fåtaliga fabriker var nära knutna till jordbruket. Bland annat ett stort, statigt brännvinsbränneri med tillhörande mälteri som lät uppföras av Gustav III på Ulleråker.

Befolkningen uppgick i 1750 till strax under tre tusen, sjönk till nästan hälften efter omfattande brandhärjning år 1766 men återhämtade sig och hade till år 1800 börjat närma sig fem tusen invånare, 1850 hade befolkningssiffran stigit till nästan sju tusen personer i alla åldrar. De yrkesverksamma domineras fram till 1800 av gesäller samt hantverks- och lägre tjänstemän som utgör ungefär en sjättedel av stadens befolkning. De som utgör socialgrupp II i undersökningen. Det borgerskapet och ståndspersonerna är en något mindre grupp och det stora flertalet i staden tillhör socialgrupp III och är arbetare, tjänstehjon och försvarsfolk eller tillknutna militären.

Akademien utgjorde under 1700- och det tidiga 1800-talet närmast en stad i staden, med stort självbestämmande och inflytande. Studenterna, vilka då som idag bör ha frekventerat stadens kaffehus, var många redan 1750 och deras antal mångdubblades under de hundra år som följde.¹⁸

Den offentliga konsumtionen av kaffe

I undersökningen har jag kommit i kontakt med information rörande antalet kaffehus i Uppsala, detta genom data införda i Domkyrkoförsamlingens statistiska material. Den offentliga konsumtionen av kaffe ska enligt såväl Hutchinson som Svensson ha varit den dominerande formen av konsumtion åtminstone fram till 1800.¹⁹ Konsumtionen kringgärdades under 1700- och 1800-talen av en rad förbud och restriktioner som ska redogöras för i samband med kaffehusens uppgång och fall.

Tabell 1. Antal kaffehus i Uppsala.

1751	1752	1755	1758	1761	1764	1767
1	1	1	3	3	3	5
1770	1773	1775	1785	1790	1795	1800
2	10	5	6	1	0	0

Källa: LA, Uppsala domkyrkoförsamling (UDF) G1:2-G1:7

Tabellverkets utsända formulär förändras tyvärr ganska drastiskt över tid och efter 1800

¹⁸ Lundh, Herbert (1977), *Uppsala stads historia band IV, De dominerande landshövdingarnas tidsskede*, Uppsala

¹⁹ Hutchinson (2010), s.131, Svensson (1970), s.186

finns det inte längre uppgifter om antal kaffehus i dessa dokument. Inte heller finns formuläret tillgängligt, eller fullständigt ifyllt för vart år, bruket ändras dessutom vid slutet av 1770-talet till att anföras vart femte istället för vart tredje år. Det är dock intressant att se hur den offentliga kaffekonsumtionen har tett sig åtminstone under andra halvan av 1700-talet. Under det första totalförbudet mot kaffe, som infördes 1756 och upphävdes 1769 ökar antalet kaffehus i Uppsala ändå dramatiskt. Etablerade kaffehus fick under förbudsåren som kompensation tillåtelse att servera brännvin men att nya grundas förefaller underligt även om förbudet var notoriskt illa efterlevt.²⁰ Att kaffehusen sedan försvinner vid seklets slut bör ha en direkt koppling till det förbud mot drycken som infördes år 1794. Detta förbud var, kanske som en reaktion på bristande lydnad under det föregående försöket, betydligt hårdare. En annan anledning är nog att det var infört av kungamakten i merkantilismens förtecken, guld formligen rann ur landet för att ersättas med kaffe, snarare än som en hämdaktion från bondeståndet. Andra skäl till förbuden var upprätthållande av traditionsenlig konsumtion på bekostnad av socialfördärvande nymodigheter, avhåll från frosseriets syndaskam och befolkningens fortsatta möjligheter att betala skatt. I just Uppsala tvingades stadsborna infinna sig på torget med kaffekokare och kaffekannor som sedan slogs sönder av myndigheterna. Detta kan ses som en indikation på att förekomsten av kaffeattiraljer i Uppsalas bouppteckningar år 1800 möjligtvis är något lägre än vad den annars borde ha varit, källan är dock osäker. Förbudet upphävdes igen redan 1796 för att återkomma tre år senare och vara till 1802.²¹

Hutchinson skriver att vi egentligen vet mycket litet om kaffets försäljning och utbredning år 1800. Kaffehus i Köpenhamn och Stockholm är kända förteelser, men att om Christiania (dåvarande Oslo) med tio tusen invånare var ”stort nog” för att hysa ett kaffehus är oklart.²² Denna undersökning, som självfallet inte kan tala för förekomsten i den norska huvudstaden, kan i alla fall med gott mod tillföra att storleken nog inte var ett problem i sammanhanget. Uppsala hade, med knappt fyra tusen invånare, tio kaffehus redan 1773.

Kaffehus var inte den enda plats där kaffe kunde drickas offentligt utan det kunde också köpas av kaffekokare och -kokerskor på marknader och andra områden där många människor cirkulerade, som exempelvis hamnar.²³

Kaffets många fiktivt och verkligt negativa effekter uppmärksammades i och med spridningen till de lägre, smutisiga och okultiverade stånden även i Uppsala. En ”mädicinsk topografi” utförd av provinsialläkaren Schultz i Uppsala distrikt under samma tid beskriver kaffets stora utbredning i regionen och kopplar den direkt till brännvin och sprit.

²⁰ Svensson (1970), s.185; Sennerfelt (2011) s,155

²¹ Ahlberger (1996), s.61-63; Anekdoten om destruktionsen av kaffeattiraljer kommer från det högst populärvetenskapliga verket *Kaffe boken*, Elgklou, Lars (1993), Stockholm, s.187

²² Hutchinson (2010), s.131

²³ Svensson (1970), s.186; Hutchinson (2010), s.119

Missbruk av starka drycker är på små trakter mycket [utbrett] och här som i andra provinser har Bränvinet på slättbygden sina mesta dyrkan, uti det egentliga skogsbhaktuna deremot är allmogen nykter. Den mera bemedlade landsmannen har på de senne åren nästan vandt sig att anse Tåddi såsom en nödvändighetsvara i huset, och Caffé kan huset sagt icke undvaras någon dag, äfven i den låga koja.²⁴

Läkaren beskriver också de stora problem som medföljer den hutlösa kaffekonsumtionen även här:

Caffé anses äfven såsom en nödvändighetsvara för barn[...] Förekomma så ofta [...] diarrhaer och kräkningar med flera faenomener af en rubbad digestions förmåga hos allmogens barn på landet, och det fattigare folket i staden och den redan uppkomna sjukligheten eller slappheten underhålls genom en, under de följande ungdomsåren fortsatt njutning af dåliga näringsämnen och en högst försummad propreté.²⁵

Undersökning

Materialet

Var grupp i vart område uppgår i Ahlbergers undersökning till 200, ett ganska högt antal vilket har tvingat honom att ta närliggande år med för att uppnå det totala resultatet. Motsvarande undersökning med fokus på enbart Uppsala och utan utsvävningar till kringliggande år ger ett totalt antal av 32 bouppteckningar för år 1850. Det arbete i arkiven som skulle krävas för att uppnå Ahlbergers dimensioner föreligger inte rimligt inom det tidsspänn som jag har till mitt förfogande. Jag har därför valt att tillgodogöra mig materialet genom en totalundersökning av samtliga tillgängliga bouppteckningar för de aktuella årtalen. För att bredda materialet något och ge tydligare genomslag på eventuella slutsatser har jag istället för att, liksom Ahlberger, utöka till de närmaste åren valt två ytterligare nedslagsår, 1775 och 1825. Den tätare tidsintervallen borde göra det möjligt att skönja en mer organisk utveckling av te- och kaffekonsumtionen även i ett mindre material.

Tabell 2: Antal bouppteckningar per socialgrupp och år.

Socialgrupp	År	I	II	III	IV	Total
	1750	1	1	0	12	14
1775	11	8	1	5	25	
1800	7	13	1	4	25	
1825	11	15	8	3	37	
1850	9	14	4	2	29	

Källa: LA, Uppsala Rådhusrätt och magistrat (URM) FI1A

Som i tabell 2 tydligt belyses så är alltid hökare och hantverkare i socialgrupp II de som lämnat flest bouppteckningar, tätt följda av socialgrupp I. Arbetare och fattiga blir mer synliga vad tiden lider men utgör beständigt en relativt liten del av det totala antalet. Det stora flertalet bouppteckningar i grupp IV bör också rimligtvis, sett till ekonomisk situation och storlek på boet, tillhöra de två första grupperna.

²⁴LA, Provinsialläkaren i Uppsala distrikt, E:1, Inkomna handlingar 1814-1862

²⁵Ibid.

För år 1750 är min uppfattning om den sociala fördelningen alltför svag för att alls kunna dra några slutsatser därom, det ringa antalet bouppteckningar gör också denna del av undersökningen svagare än resten. Att inte heller Ahlberger presenterar data över social fördelning från 1750 gör att några jämförelser med den sociala spridningen i Göteborg heller inte blir möjliga.

Bouppteckningarnas representativitet

Antalet bouppteckningar som är tillgängliga för undersökningsperioden varierar rejält. Det var rakt inte alla döda som fick en bouppteckning upprättad efter sig och mönstret bakom de dödsbon som faktiskt nedtecknas är relativt otydligt. Såväl de allra rikaste som mycket fattiga är dock representerade i materialet även om fördelningen är ojämn över tid. Innan jag går vidare med undersökningen så måste jag därför klargöra i vilken mån bouppteckningarna är representativa i förhållande till befolkningens faktiska sammansättning.

Tabell 3: Antal döda och antal bouppteckningar per år.

År	1750	1775	1800	1825	1850
Antal bouppteckningar	13	25	25	37	29
Antal döda	103	67	181	162	180
%	12,6	37,3	13,8	22,8	16,1

Källa: LA URM 1750-1850, UDF 1750-1850

Som tydligt illustreras i tabell 1 omfattar bouppteckningsmaterialet inte ens 20% av det totala antalet döda. Värt att nämna kan dock vara att en relativt stor del av de avlidna vissa år var barn under femton år, unga inhyses vuxna och gamla på gubb- och änkehus, alla grupper som inte kan förväntas ha en mängd ägodelar till sitt förfogande. Samtidigt har bouppteckningar också uppförts gällande personer med ytterst få tillhörigheter. Något tydligt mönster på varför just dessa, men så få av deras bröder och systrar i fattigdom, fått bouppteckningar efter sig står dessvärre inte att finna. Ingen bouppteckning har dock identifierats under denna undersökning såsom rörande omyndiga personer, en person dog på gubbhus och en person var straffånge, men dessa är så nära omyndigheten jag kommit.

Korrelationen mellan yrke, stånd och faktisk förmögenhet är långt ifrån självklar i den undersökta perioden. Det kunde till exempel hända att en person som är skriven och arbetar som husbetjänt driver en framgångsrik låneverksamhet vid sidan om. En av de absolut mest välbärgade exemplen i de bouppteckningar jag har undersökt är anförd som vaktmästaränka till yrket, kanske berodde detta på att maken av någon anledning inte fått beviljat burskap och därmed inte kunde kalla sig handelsman även om handeln utgjorde hans främsta försörjning. Pengarna kan naturligtvis också ha varit ärvda.

För att korrelera antalet bouppteckningar med antalet människor som faktiskt dog i Uppsala

under de aktuella åren och alltså se om min undersökning kan sägas spegla stadens befolkning har jag använt mig av uppgifter från Tabellverket. Tabellverket grundades 1749 som en föregångare till SCB och var ett nationellt samordnat system för landets församlingar att samla in folkbokföringsuppgifter och lägga grunden för statistiskt material. För denna undersökning har jag använt mig av tabellerna sammanförda av Uppsala Domkyrkoförsamling och mer specifikt av uppgifter om antal och ståndsmissig fördelning av stadens invånare, döda och ståndsmissig fördelning av dessa. Detta har korrelerats med befolkningsstatistik från Stads- och kommunhistoriska institutet.

Tabell 4. Sociala grupper enligt Tabellverket, antal vuxna i % av total befolkning, fördelning av bouppteckningar i % av totalt antal bouppteckningar per år.

Socialgrupp		I	II	III
Bouppteckningar	1800	28	52	4
Social fördelning	1800	4	27	33
Bouppteckningar	1850	31	48	14
Social fördelning	1850	9	13	51

Källa: LA UDF 1750-1850, Befolkningsstatistik – Stads- och kommunhistoriska institutet²⁶

Den statistik som förts i församlingens tabeller är liksom bouppteckningarnas yrken något problematisk att enkelt infoga i Ahlbergers socialgrupper. Socialgruppernas procentuella fördelning är därmed inte exakt men tydliga nog för att illustrera problemet med bouppteckningarnas fördelning. Som synes är representativiteten mycket dålig framförallt för socialgrupp III men blir något bättre över tid. En betydligt större procent av den till antalet minsta socialgruppen har fått bouppteckningar tecknade efter sig. Materialet från 1750 bör följa samma tendens, men troligtvis avvika än mer till fördel för socialgrupp I och II. Som ses i tabell 2 är det dock föga värt mödan att beräkna procent på materialet för detta år.

Resultat och diskussion

Jag ämnar här redogöra för resultaten av min undersökning och presentera materialet. Såväl för sig självt som i relation till Ahlbergers data från Göteborg. Först presenteras här förekomsten av de undersökta genständerna i procent av det totala antalet bouppteckningar per år. Innan dess kan det vara på sin plats med ett förtydligande av de olika kategorierna, som också återkommer längre fram i undersökningen.

Kaffe: Attiraljer avsedda för beredning och konsumtion av kaffe. Kaffekannor, kaffepannor, kaffebrännare, kaffekvarnar och kaffekokare.

Te: Tekannor, tepannor och tekittlar.

²⁶ <http://urbanhistory.historia.su.se/cybercity/befolkning/1800.htm> och *1850, Befolkningsstatistik – Stads- och kommunhistoriska institutet

Porslin: Porslinsföremål av husgerådstyp såsom tekoppar, kannor, tallrikar och liknande.²⁷

Tabell 5: Förekomsten av kaffe, te och porslin i % av totalt antal bouppteckningar.

Uppsala	1750	1775	1800	1825	1850
Kaffe	15	24	44	73	69
Te	46	54	64	32	24
Porslin	23	36	68	65	38

Källa: LA URM

Att presentera ett sådant fåtaligt material i procentform är som tidigare nämnt inte en särskilt talande metod. Det ger dock en god antydan om utvecklingen över tid och utgör det bästa sättet att sedan jämföra med Ahlbergers resultat. Vid en jämförelse med tabell 2 blir det också tydligt hur liten del av det totala antalet av stadens invånare som omfattas av materialet. Några generella drag kan man våga utläsa men det rör sig inte om några storslagna slutsatser. Vi kan se i tabell 5 att alla tre undersökta konsumtionsvaror ökar i antal fram till år 1800 för att sedan, undantaget kaffet få en mindre sammanlagd förekomst. Efter 1800 ökar också mängden bouppteckningar tecknade efter fattiga i staden vilket bör ha en påverkan på procentsatserna. Att te och porslinskonsumtionen tycks sjunka behöver inte betyda färre konsumenter, bara att kaffekonsumtionen i mycket högre grad omfattade de lägre samhällsskikten vars närvaro nu är större i undersökningsmaterialet.

Vid direkta jämförelser med Ahlbergers undersökning i Göteborg så stämmer de procentsatser som jag här har tagit fram relativt väl överens med vad som kunde förväntas.

Tabell 6. Uppsala och Göteborg år 1750, 1800 och 1850, i % av totala antalet bouppteckningar.

	1750	Kaffe	Te	Porslin
Uppsala		15	46	23
Göteborg		20	67	20
	1800	Kaffe	Te	Porslin
Uppsala		44	64	68
Göteborg		53	85	74
	1850	Kaffe	Te	Porslin
Uppsala		69	24	38
Göteborg		69	62	64

källa: Ahlberger (1996), LA URM

Alla undersökta varor var mer förekommande i Göteborg än i Uppsala, något som inte är förvånande med tanke på Göteborgs läge och roll som nav för långväga handel. Undantaget är porslin åt 1750 men sannolikheten är väldigt stor att detta är ett spratt spelat av begränsade data

²⁷ Renodlade prydnadsföremål av porslin förekommer ytterst sparsamt i materialet och alltid i kombination med bruksföremål. Ett visst överlappande förekommer mellan porslin och de övriga kategorierna där avlidna vid ett par tillfällen har lämnat en te- eller kaffekanna i porslin.

snarare än att porslinet var mer förekommande i Uppsala. Ahlberger identifierar en trolig ökning av användandet av porslinsföremål redan innan 1800 och liknande drag syns även i datan från Uppsala.²⁸ Kaffekonsumtionen tycks vara i stort sett jämnbörig mellan de två städerna och ses stadigt stigande över århundradet. 1800 finns kafferelaterade föremål i nära hälften av bouppteckningarna på båda platser. Tekonsumtionen däremot är hela tiden markant högre i Göteborg och detta blir allt tydligare vad tiden lider. Ostindiska kompaniets speciella relation med Göteborg skulle kunna utgöra en anledning till detta.²⁹

Tabell 7: Social spridning av kaffe, te och porslin i bouppteckningarna över tid. Uppsala.

	1750	I	II	III	IV	Summa
Kaffe		1	0	0	2	3
Te		1	0	0	5	6
Porslin		0	0	0	3	3
Total		1	1	0	11	13
	1775					
Kaffe		6	0	0	0	6
Te		8	3	0	1	11
Porslin		6	2	0	0	8
Total		11	8	1	5	25
	1800					
Kaffe		5	6	0	0	11
Te		6	9	0	1	16
Porslin		6	11	0	1	18
Total		7	13	1	4	25
	1825					
Kaffe		8	11	5	2	26
Te		4	5	0	1	10
Porslin		8	10	5	1	24
Total		11	15	8	3	37
	1850					
Kaffe		6	9	3	2	20
Te		2	3	2	0	7
Porslin		4	5	1	1	11
Total		9	14	4	2	29

Källa: LA URM

Det finns en mängd anmärkningar att göra på denna tabell. Kanske viktigast är att tydligare poängtera hur många som besuttit utensiler för konsumtion av både kaffe och te och förhållandet däremellan. 1750 har samtliga (endast två) bouppteckningar som omfattar kaffeattiraljer också dito för te, detsamma gäller år 1775. År 1800 finner jag den första bouppteckningen som innehåller kaffeutensiler utan att te finns närvarande och efter detta år tycks förhållandet vändas på huvudet. År 1825 är kaffeattiraljerna vida överskridande föremål relaterade till te och hela 18 stycken, eller 67%, av de identifierade kaffekonsumenterna saknar överhuvudtaget utensiler för tekonsumtion.

²⁸ Ahlberger (1996), s.86

²⁹ Ahlberger (1996), s.99, Müller (2010), s.190-191

Endast tre bouppteckningar detta år har teattiraljer utan spår av kaffekonsumtion. År 1850 tycks kaffekonsumenterna beständigt vara i flertal och ingen tedrickare kan identifieras som inte samtidigt äger föremål för preparering och konsumtion av kaffe.

Om social fördelning av dryckerna bör nämnas att endast två bouppteckningar härrörande från socialgrupp III innehåller te-relaterade föremål, och att dessa två dessutom innehåller föremål ägnade för tekonsumtion. Te konsumerades alltså troligen i viss mån även av samhällets bottenskiikt men i mindre omfattning än kaffe.

Slutligen måste nämnas att de spår av kaffe och te som står att finna i bouppteckningar nog måste ses som den minsta möjliga utbredningen då så många sätt finns att förbereda och konsumera dryckerna med andra, mindre specialiserade medel.³⁰

Sammanfattning

Hur omfattande var hemmakonsumtionen av te och kaffe i Uppsala under 1700- och 1800-talen och hur förändrades konsumtionen över tid? Vem konsumerade dryckerna hemmavid?

Föremål finns på plats i bouppteckningar från Uppsala från 1750 till 1850 som styrker att både kaffe och te stadigt konsumerades i stadens hem under den undersökta perioden. Förekomsten av ting knutna till konsumtionen av kaffe är liten 1750 men ökar över tid för att 1850 finnas på plats i större delen av bouppteckningarna. Närvaron av föremål relaterade till konsumtionen av te ökar under 1700-talet men blir efter 1800-talets intåg, procentuellt sett, allt mindre. En stadig konsumtion av te i hemmen kan ändå styrkas av undersökningen och antalet konsumenter bör inte ha minskat under perioden. Att de ekonomiskt mer högstående grupperna i samhället utgör en så stor del av bouppteckningarna gör att te, som av tidigare forskning knutits starkt till just dessa grupper, nog är otillbörligt frekvent i materialet.

Förekomsten av föremål relaterade till kaffe och te samt porslin i Uppsala under de undersökta hundra åren var relativt lik, men något lägre, än den som Christer Ahlberger identifierat i Göteborg. Detta är inte överraskande då Göteborg var en livlig handelsstad med större internationellt inflytande än landbundna Uppsala. Nya tiders vanor kan mycket väl lättare fått fotfäste i staden på västkusten.

För den sociala spridningen av varorna visade sig bouppteckningar från 1700-talet vara ett dåligt källmaterial för att undersöka de lägre samhällsskiiktens konsumtionsmönster. Alltför få bouppteckningar fanns tillgängliga för att dra några slutsatser därom. Bouppteckningarna för arbetare och fattiga blev succesivt fler och för 1825 och 1850 kan undersökningen tydligt illustrera att denna grupp konsumerade kaffe även i hemmet och i några fall troligtvis även te. De översta

³⁰ Hutchinson (2010), s.132

stånden tycks annars ha varit de första att tillgodogöra sig de exotiska dryckerna under 1700-talet men följdes tidigt av borgerskapet som genom hela tidsperioden tycks ha konsumerat båda dryckerna i stor utsträckning. Kaffeutensilerna blir dock ju längre in på 1800-talet undersökningen rör sig alltmer dominerande även här.

Kaffets roll som social dryck med specifika utskänkningslokaler måste såklart också tas i beaktande och mängden bouppteckningar med tillhörande attiraljer belyser ingalunda människors offentliga kaffedrickande. De faktiska konsumenterna kan mycket väl vara betydligt högre än som antyds i bouppteckningarna även när förekomsten där blir riklig.

Förslag till vidare forskning

Något har förhoppningsvis tillförts av denna undersökning till vetandet om den geografiska spridningen av te- och kaffekonsumtion under 1700- och 1800-talen. Till vidare forskning på uppländskt bruk skulle författaren vilja se en undersökning även i relation till socker samt forskning i källmaterial som sträcker sig utanför staden och även in i folkminnesarkiven. Det hade varit mycket intressant att se en undersökning om kaffe- och tekonsumtion på Upplands landsbygd och att jämföra denna med Ahlbergers data från landsbygden i Västergötland.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Landsarkivet: LA

Uppsala Stads Auktionskammare, Auktionsprotokoll A:1, A:3, A:15

Provinsiälläkaren i Uppsala distrikt, E:1, Inkomna handlingar 1814-1862

Uppsala Domkyrkoförsamling G1:2, Tab.III; G1:3, Tab.III; G1:5, Tab.III; G1:6 Tab.III, G1:7 Tab III

Uppsala Rådhusrätt och magistrat FIIA:16, 17, 25, 34, 35, 36, 42-44, 48-50

Tryckt litteratur

Ahlberger, Christer (1996), *Konsumtionsrevolutionen, I, Om det moderna konsumtionssamhällets framväxt 1750-1900*, Göteborg

Hirdman, Yvonne (1983), *Magfrågan*, Kristianstad

Hutchinson, Ragnhild (2010), *Exotiska varor som förändrade vardagen, Kaffe och te i nordn, 1750-1850*, i Leos Müller et al(eds.), *Global historia från periferin*, (eds.), Lund

Krantz, Olle och Schön, Lennart (1984), *Om den svenska konsumtionen under 1800- och 1900-talen*, (Meddelande från Ekonomisk-historiska institutionen no.35), Lund

Müller, Leos (2010), *Ostindiska kompaniet – ett globalt företag i 1700-talets Sverige*, i Leos Müller et al(eds.), *Global historia från periferin*, (eds.), Lund

Lundh, Herbert (1977), *Uppsala stads historia band IV, De dominerande landshövdingarnas tidsked*, Uppsala

Mickwitz, Joachim (2010), *Wanans verkan*, i Leos Müller et al(eds.), *Global historia från periferin*, (eds.), Lund

Sennefelt, Karin (2011), *Politikens hjärta, Medborgarskap, manlighet och plats i frihetstidens Stockholm*, Stockholm

Svensson, Sigfrid, *Hur kaffet blev en svensk nationaldryck*, i Nils-Arvid Bringéus, *Mat och miljö: en bok om svenska kostvanor*, Lund 1970

Webbaserade källor

Statistik för svensk kaffekonsumtion:

http://www.jordbruksverket.se/webdav/files/SJV/Amnesomraden/Statistik%2C%20fakta/Livsmedel/Statistikrapport2012_1/Statistikrapport2012_1/201201._tabeller18.htm

(hämtad 06/01-15)

Befolkningsstatistik – Stads- och kommunhistoriska institutet:

<http://urbanhistory.historia.su.se/cybercity/befolkning/1800.htm>

(hämtad 08/01-15)